

Boekbespreking

ProducentenOrganisatie als erkend kartel. Ruimte voor samenwerking in de landbouw

*mr. H.C.E.P.J. Janssen*¹

Proefschrift van Maria Litjens, in 2018 in eigen beheer uitgegeven, ISBN 978-94-034-0957-3; het proefschrift is door de auteur in het openbaar verdedigd op 13 september 2018 aan de Rijksuniversiteit Groningen.

1. Woord vooraf

De titel van het proefschrift zal met name de niet in de landbouwpraktijk ingevoerde mededingingsjurist prikkelen. Een 'erkend kartel', wat is dat eigenlijk?

In de begindagen van het Europese mededingingsrecht kon een voorgenomen kartel aan de Europese Commissie c.q. de nationale mededingingsautoriteit worden gemeld. Die toetste het kartel vervolgens aan de uitzonderingen op het kartelverbod.² Als het kartel aan alle vier de voorwaarden voldeed, werd een ontheffing verleend. Met de invoering van Verordening 1/2003³ werd het Europese ontheffingsstelsel echter vervangen door een wettelijk uitzonderingssysteem. Nederland voerde met ingang van 1 augustus 2004 voor de nationale mededingingsregels een vergelijkbaar systeem in.⁴ Ondernemingen moeten dus vanaf 1 januari 2003, respectievelijk 1 augustus 2004 zelf beoordelen of zij voldoen aan de voorwaarden voor de wettelijke uitzondering op het kartelverbod.

Wordt met de titel van het proefschrift dus gesuggereerd dat kartels in de landbouw nog steeds een ontheffing kunnen krijgen? In speciale gevallen kan dat inderdaad,⁵ maar dat is niet waar het

proefschrift over gaat. In haar proefschrift zet Maria Litjens uiteen dat het kartelverbod niet van toepassing is op specifieke activiteiten van erkende producentenorganisaties (hierna: PO's) en erkende unies van producentenorganisaties (hierna: UPO's). Het proefschrift wordt afgesloten met aanbevelingen voor verbetering van de Europese regels voor PO's. Dit moet de landbouwsector meer zekerheid gaan bieden dat bepaalde activiteiten van PO's niet in strijd zijn met het mededingingsrecht.

2. Het gemeenschappelijk landbouwbeleid en de PO's

De regels met betrekking tot PO's en UPO's maken onderdeel uit van het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) en vormen daar een belangrijk instrument van.⁶ Op dit moment staan de regels met betrekking tot PO's en UPO's in Vo 1308/2007.⁷ In het proefschrift wordt uitgelegd welke doelstellingen een PO kan c.q. moet nastreven. De UPO blijft grotendeels buiten de scope van het proefschrift. Dat is wel jammer. De samenwerking tussen PO's binnen een UPO is vanuit mededingingsrechtelijk

1. Eric Janssen is advocaat bij Kneppelhout & Korthals Advocaten.
2. Thans art. 108 lid 3 Verdrag betreffende de werking van Europese Unie (VWEU) WEU en art. 6 lid 1 Mededingingswet (Mw).
3. Verordening 1/2003 van 16 december 2002 betreffende de uitvoering van de mededingingsregels van de artikelen 81 en 82 van het Verdrag, *PbEG* 2003 L 1/1. Vo een beschrijving van Vo 1/2003 zie: L. Parret en G. van der Wal in 'Tien jaar Verordening (EG) nr. 1/2003: een succesverhaal zonder meer?', *MeM* 2015 p. 4.
4. Wet modernisering EG-mededingingsrecht, *Stb.* 2004 nr. 346.
5. Zie: art. 210 lid 2 Vo 1308/2013, *PbEU* 2013 L 347/671 met

betrekking tot overeenkomsten, besluiten en onderling afgestemde feitelijke gedragingen van erkende brancheorganisaties.
6. Zie voor de sector groenten en fruit: overweging 8 van Vo 2200/96, *PbEG* 1996 L 297/1 en Gerecht 16 september 2013 (Nederland / Commissie) zaak T-343/11, *ECLI:EU:T:2013:468*, r.o. 114. Aangenomen moet worden dat dit voor alle sectoren geldt. Zie in dit kader Vo 72/2009, *Pb EG* 2009 L 30/1, randnr. 17 in combinatie met Vo 1308/2013, *Pb* 2013 L 347/671, ro 131.
7. Vo 1308/2013 tot vaststelling van een gemeenschappelijke ordening van de markten voor landbouwproducten, *PbEU* 2013 L 347/671, ook wel aangeduid als de GMO Verordening.

oogpunt misschien nog wel interessanter dan samenwerking van landbouwers binnen een PO. Ook de bevoegdheden en taken van de lidstaten komen aan de orde. Hierbij wordt met name de nadruk gelegd op de erkenning van PO's. Omdat de PO-regels een Europees-rechtelijke grondslag hebben, worden deze afgezet tegen de doelstellingen van het GLB. Het proefschrift onderstreept dat het GLB voorrang heeft op de mededingingsregels. Interessant is, dat in een apart hoofdstuk de nationale uitwerking van de PO-regels in Frankrijk, Duitsland en Nederland wordt besproken. De regels blijken op onderdelen inhoudelijk te verschillen, hetgeen opmerkelijk is gezien de gezamenlijke Europese grondslag.

3. Mededingingsrecht

Het Europese mededingingsrecht, alsmede dat van de lidstaten, kent drie pijlers: het kartelverbod, het verbod misbruik te maken van een economische machtspositie en de concentratiecontrole. In het proefschrift ligt de focus op het kartelverbod. Op grond van dit verbod is het twee of meer – van elkaar onafhankelijke – ondernemingen kort gezegd verboden afspraken te maken die de mededinging merkbaar beperken. Volgens het proefschrift zijn er twee uitzonderingen op dit verbod: 'afwijkingsregels' en vrijstellingen. In het eerste geval is het kartelverbod niet van toepassing en in het tweede geval wordt het kartelverbod opgeheven door de positieve voordelen van de afspraak, mits aan specifieke voorwaarden wordt voldaan.

Als afwijking van het kartelverbod wordt art. 209 Vo 1308/2013 besproken. In het proefschrift wordt deze regeling aangeduid als de 'landbouwafwijking'. De bespreking is tamelijk kort. Dit is ook wel begrijpelijk, want het is niet eenvoudig aan de voorwaarden voor toepasbaarheid te voldoen. De vigerende vrijstellingen van het kartelverbod worden evenmin uitgewerkt. Dit is eveneens begrijpelijk. Ze ontberen immers een landbouwspecifiek karakter. Maria Litjens bespreekt in een apart hoofdstuk de nationale toepassing van het kartelverbod op de handelwijze van PO's in Duitsland, Frankrijk en Nederland. In Duitsland blijken de regels geen vragen op te roepen. In Nederland is er een beperkt aantal zaken geweest, maar die hebben niet tot een fundamentele discussie geleid. Het blijkt dat vooral in Frankrijk de PO-regels en de mededingingsregels regelmatig schuurden, met als voorlopig hoogtepunt de hierna nog te bespreken Franse witlofzaak.

4. Relatie PO-regels en kartelverbod

Het 'leitmotiv' van het proefschrift is ontleend aan art. 206 Vo 1308/2013. In dit artikel staat kort samengevat dat '[t]enzij in deze verordening anders is bepaald', het kartelverbod van toepassing is in de landbouwsector. De geciteerde zinsnede geeft volgens het proefschrift 'uitdrukking aan de voorrang van de landbouwregels elders in de GMO-verordening

op de mededingingsregels'. Deze in het proefschrift veelvuldig aangehaalde zinsnede heeft zowel de ontwikkeling als de interpretatie van de mededingingsregels in de landbouw onmiskenbaar negatief beïnvloed. De ruimte voor samenwerking binnen PO's werd te beperkt ingeschat. Er werd wel geprobeerd die ruimte te vergroten. Dit resulteerde echter in ingewikkelde afwijkingen van het kartelverbod die de PO-regels vervolgens nodeloos ingewikkeld maakten.

Bedacht dient te worden dat reeds bij de oprichting van de EEG in 1957 in art. 42 EEG-Verdrag werd bepaald dat de mededingingsregels in de landbouwsector slechts van toepassing zijn voor zover 'door de Raad met inachtneming van de in artikel 39 vermelde doeleinden zal worden bepaald'.⁸ Van deze bevoegdheid heeft de Raad gebruik gemaakt door in 1962 in Vo 26/62⁹ de voorloper van de hiervoor genoemde 'landbouwafwijking' op te nemen.¹⁰ Hoewel al in 1966 de oprichting van PO's in de sector groenten en fruit mogelijk werd gemaakt,¹¹ dook de zinsnede '[t]enzij in deze verordening anders is bepaald' pas in 2007 in de PO-regelgeving op. Deze door de Europese Commissie voorgestelde zinsnede¹² werd zonder enig kenbaar commentaar door het Europees Parlement en de Europese Raad overgenomen. Het ligt mijns inziens niet voor de hand dat PO's in bijvoorbeeld de sector groenten en fruit in de periode tussen 1966 tot 2007 in strijd met het kartelverbod hebben gehandeld, indien zij de doelstellingen nastreefden die zij op grond van toepasselijke PO-regels moesten nastreven.¹³ Daar komt bij dat in Vo 1308/2013, noch in de voorgaande regelgeving, expliciet werd bepaald dat het kartelverbod niet van toepassing is op PO's die uitvoering geven aan door de PO-regelgeving 'opgedragen' doelstellingen.¹⁴ Zelf denk ik dat sprake is van wetgevingsjargon dat – heel betreurenswaardig – een eigen leven is gaan

8. Thans art. 42 VWEU.

9. Verordening Nr. 26 inzake de toepassing van bepaalde regels betreffende de mededinging op de voortbrenging van en de handel in landbouwproducten, *PbEEG* 1962 nr. 30 p. 993.

10. Van de drie door Vo 26/66 geïntroduceerde 'afwijkingen', zijn de laatste twee 'afwijkingen' nog steeds van toepassing. Die staan namelijk in art. 209 lid 1 Vo 1308/2013. De tekstuele verschillen ten spijt, lijkt er van een inhoudelijke wijziging geen sprake.

11. Verordening 159/66 houdende aanvullende bepalingen inzake de gemeenschappelijke ordening der markten in de sector groenten en fruit, *PbEEG* 1966 nr. 192 p. 3286.

12. Zie: COM(2006) 822, art. 168. Duidelijk is wel dat de Europese Commissie geen wijziging van de bestaande regeling beoogde. Zie p. 5 van de toelichting.

13. De vraag of de handelwijze van PO's in de sector groenten en fruit de karteltoets konden doorstaan werd reeds in 1967 aan de orde gesteld door dr. D. Ehle in 'Verfassungsrechtliche und kartellrechtliche Beurteilung der Erzeugerorganisationen', Außenwirtschaftsdienst des Betriebs-Beraters, 1967, Heft 2, p. 47.

14. Eerst met ingang van 1 januari 2018 is hiervoor onder druk van het Europees Parlement een speciale voorziening opgenomen door middel van de Omnibusverordening, Vo 2017/2393 *PbEU* 2017 L 350/15.

leiden. De voorrang van het GLB wordt simpelweg bepaald door art. 42 VWEU en de voorlopers ervan. Dit zien we ook terug in de jurisprudentie die in het proefschrift wordt besproken. Hier doet de geciteerde zinsnede uit de GMO Verordening helemaal niets aan af.

5. Onderhandelen namens de leden

In 2012 werd in het kader van het melkpakket Verordening 1234/2007 gewijzigd.¹⁵ In art. 122 Verordening 1234/2007 werd opgenomen dat melkveehouders PO's kunnen oprichten.¹⁶ Tevens werd in art. 126quater Verordening 1234/2007¹⁷ bepaald dat de betreffende PO's namens de leden met afnemers mogen onderhandelen over de verkoop van een gelimiteerd deel van de melkproductie zonder dat dat strijd oplevert met het kartelverbod. Een merkwaardige wijziging. Sedert Verordening 79/2009 konden in de zuivelsector immers al PO's worden opgericht. Op grond van art. 125bis Verordening 1234/2007 was het deze PO's al toegestaan de producten van de leden te verkopen. Verkopen van producten impliceert dat de PO over de verkoopvoorwaarden onderhandelt.¹⁸ Waarom moest er toch een aparte voorziening worden geïntroduceerd teneinde het onderhandelen over de productie van het kartelverbod uit te zonderen? Terecht merkt Maria Litjens op dat de Europese wetgever waarschijnlijk de voorrang van het GLB uit het oog heeft verloren. Het is best voorstelbaar dat de Europese wetgever, mede op basis van de zinsnede '[t]enzij in deze verordening anders is bepaald' in de GMO Verordening,¹⁹ in de veronderstelling verkeerde dat voor collectief onderhandelen een expliciete 'afwijking' van het kartelverbod noodzakelijk was.

In het kader van de totstandkoming van Verordening 1308/2013 slaagde het Europees Parlement erin de mededingingsregels op de agenda te krijgen. Er werd voorgesteld om de hiervoor besproken regels voor de zuivelsector voor alle andere onder de GMO Verordening vallende sectoren open te stellen.²⁰ Dit ging Raad en Europese Commissie te ver. Bij wijze van compromis kregen PO's in de sectoren olijfolie, rundvlees en bepaalde akkerbouwgewassen de mogelijkheid om met afnemers te onderhandelen over een begrensd deel van de productie.²¹ Wederom werd er geen aandacht besteed aan de voorrang van het GLB. Dit verklaart ook waarom de Commissie de uiteindelijk doorgevoerde wijziging als een verruiming presenteerde.

15. Zie: Vo 261/2012, *PbEU* 2012 L 94/38.

16. Dit wordt thans in algemene zin geregeld in art. 152 lid 1 sub b) Vo 1308/2013.

17. Destijds art. 175 Vo 1234/2007, thans art. 149 Vo 1308/2013.

18. Gerecht 30 september 2009 (Frankrijk / Commissie) zaak T-432/07, ECLI:EU:T:2009:373, r.o. 55.

19. Thans art. 206 Vo 1308/2013.

20. Zie: Dantin Rapport van 5 juni 2012, p. 41-42, PE485.843v02-00.

21. Art. 169, 170 en 171 Vo 1308/2013.

6. Productieplanning en gebundelde afzet door de PO

De PO-regels bevatten een catalogus aan doelstellingen die PO's mogen en in sommige gevallen moeten nastreven. De doelstellingen die het meest op mededingingsrechtelijke bezwaren stuiten, zijn (i) de productieplanning, (ii) het bundelen van de producten van de leden en (iii) het afzetten van deze producten. Uit de jurisprudentie blijkt dat productieplanning en gezamenlijke verkoop inclusief bundeling geacht worden de mededinging merkbaar te beperken.²² Kan een PO deze doelstellingen dan wel nastreven zonder het kartelverbod te overtreden? Duidelijk was al dat de 'landbouwafwijking' geen soelaas biedt, met name omdat deze uitzondering niet geldt voor prijsafspraken. Gelukkig kwam het Hof van Justitie net voor afronding van het proefschrift in de Franse witlofzaak met het verlossende antwoord. De mededingingsregels zijn niet van toepassing op gedragingen van PO's en UPO's die 'strikt noodzakelijk' zijn om hun op basis van de GMO Verordening opgedragen GMO-doelstellingen te bereiken.

Vervolgens wordt in het proefschrift ingegaan op de vraag wanneer gedragingen van een PO 'strikt noodzakelijk' zijn. Onder verwijzing naar het proportionaliteitsbeginsel wordt gesteld dat voor de noodzaak van een maatregel gekeken moet worden naar de machtspositie van de PO. In plaats van de producten van de leden te verkopen, zou een dominante PO de GMO-doelstellingen ook met minder ingrijpende maatregelen kunnen realiseren. Bijvoorbeeld door slechts een 'gemeenschappelijke minimumprijs' vast te stellen. Dan zou er 'intern concurrentie mogelijk' zijn.

Ik kijk anders tegen de geschetste situatie aan. In het arrest Frankrijk / Commissie heeft het Gerecht bepaald dat concentratie van het aanbod slechts mogelijk is als een aanzienlijk deel van de productie van de leden door tussenkomst van de PO wordt verkocht.²³ Nu had de zaak Frankrijk / Commissie betrekking op de sector groenten. In die sector geldt er sinds jaar en dag een verkoopplicht voor de leden.²⁴ Voor het oordeel van het Gerecht lijkt deze verkoopplicht niet doorslaggevend. Het Gerecht kijkt uitsluitend naar het bundelen van het aanbod.

22. College van Beroep voor het bedrijfsleven 24-03-2016 (Zilverui) ECLI:NL:CBB:2016:56, ro 4.6.3 en § 2.3 Richtsnoeren doelbeperkingen, SWD(2014) 198.

23. Gerecht 30 september 2009 (Frankrijk / Commissie) zaak T-432/07, ECLI:EU:T:2009:373, r.o. 54.

24. De leden van een PO zijn verplicht hun volledige productie te verkopen via de PO waarvan zij lid zijn. In de volksmond wordt dit ook wel aangeduid als de leverplicht. De PO kan individuele leden met betrekking tot een gelimiteerd deel van de productie ontheffing verlenen van de verkoopplicht. In de tijd gezien wordt de verkoopplicht in de sector groenten en fruit geregeld in art. 1 Vo 159/66, *PbEEG* 1966 p. 3286, art. 13 Vo n1035/72, *PbEG* 1972 L 118/1, art. 11 lid 1 sub c onder 3 Vo 2200/96, *PbEG* 1996 L 297/1, art. 125bis lid 1 sub c Vo 1234/2007 en art. 160 2^e alinea Vo 1308/2013.

In de visie van het Gerecht kan een PO deze doelstelling slechts realiseren indien zij een significant deel van de producten van de leden verkoopt.²⁵ Als de leden de producten niet ter beschikking stellen, kan de PO met andere woorden het aanbod niet bundelen en de producten niet verkopen. In voorkomend geval is de PO niet in staat de leden een 'redelijk inkomen' te bieden.²⁶ Zo bezien is de verkoopplicht slechts een wettelijke stok achter de deur ten dienste van de PO.²⁷ Op het moment een PO bundeling van het aanbod als doel heeft, zullen de landbouwers hun producten dus moeten verkopen via de PO waarvan zij lid zijn, ongeacht of er sprake is van een wettelijke verkoopplicht.

Vervolgens is van belang dat een PO regie over de afzet moet hebben. Dit betekent kort gezegd dat de PO zelf de verkoopvoorwaarden, waaronder de verkoopprijs, moet vaststellen. Een PO die geen regie over de afzet heeft, handelt in strijd met de erkenningsvoorwaarden en riskeert intrekking van de erkenning.²⁸ Vanuit de PO-regels kan een PO er dus niet mee volstaan om een minimumprijs vast te stellen en de leden verder toe te staan de producten zelf te verkopen. Maar ook de mededingingsregels lijken mij aan deze handelwijze in de weg te staan. In het Franse witlofarrest heeft het Hof per slot van rekening duidelijk gemaakt dat landbouwers zich niet mogen bemoeien met de verkoop van hun producten door de PO waarvan zij lid zijn. Omgekeerd mag de PO zich niet bemoeien met verkoop van de producten die de landbouwers buiten hun PO om kunnen verkopen.²⁹ Zo bezien heeft een PO volgens mij geen ruimte om slechts een minimumprijs vast te stellen en haar leden verder toe te staan de eigen producten met inachtneming van de minimumprijs zelf te verkopen.

7. Afronding

Met Maria Litjens ben ik het volmondig eens dat zowel de Europese als de nationale wetgevers de

PO- en mededingingsregels nodeloos hebben gecompliceerd. Bovendien is met name de nationale uitvoering op onderdelen ook nog eens gewoon onjuist. Helaas zien we deze gang van zaken terug in de wijzigingen die met ingang van 1 januari 2018 door de Omnibusverordening³⁰ zijn doorgevoerd. Zonder rekening te houden met het arrest in de Franse witlofzaak, wordt nu in art. 152 lid 1 bis Vo 1308/2013 bepaald dat een PO onder specifieke voorwaarden zowel de productie kan plannen, als de producten van de leden kan bundelen en verkopen zonder in strijd te handelen met het kartelverbod. De vraag is hoe deze nieuwe 'afwijking' van het kartelverbod zich verhoudt tot de voorrang van het GLB. Deze 'afwijking' is waarschijnlijk voor de Europese wetgever de reden geweest om de speciale onderhandelingsbevoegdheid voor PO's in de sectoren olijfolie, rundvlees en bepaalde graangewassen te schrappen. Merkwaardigerwijze is de vergelijkbare regeling voor de zuivelsector onverkort gehandhaafd.³¹ Tot slot hebben nationale mededingingsautoriteiten op grond van het ingevoegde art. 152 lid 1 quater Verordening 1308/2013 de bevoegdheid gekregen om overeenkomstig art. 152 lid 1 bis Verordening 1308/2013 van het kartelverbod 'vrijgestelde' activiteiten aan te passen, stop te zetten of helemaal te staken. De autoriteit kan dit doen indien dit noodzakelijk wordt geacht om te voorkomen dat de mededinging wordt uitgesloten of indien de autoriteit van oordeel is dat de doelstellingen van GLB in gevaar worden gebracht. Ik deel de mening van Maria Litjens dat deze bevoegdheid niet thuishoort bij een nationale mededingingsautoriteit. Zelfs een nationale erkenningsinstantie lijkt mij hiervoor onvoldoende geëquipeerd.³²

Sedert het verschijnen van het proefschrift is de klok niet stil blijven staan. Dit is een fenomeen waar juristen die actief zijn op het snijvlak van mededingingsrecht en marktordeningsrecht in de landbouw mee moeten leven. Een boekbespreking lijkt mij niet bedoeld om vooruit te kijken. Er moet ergens een punt gezet kunnen worden. Toch is er één belangrijke ontwikkeling die ik de lezers niet wil onthouden. Op 26 oktober 2018 heeft de Europese Commissie namelijk overeenkomstig art. 225 sub d Verordening 1308/2013 een verslag gepubliceerd over de toepassing van de mededingingsregels in de landbouw.³³

In dit verslag besteedt de Commissie aandacht aan twee recente ontwikkelingen die ook in het proefschrift worden besproken: het arrest in de Franse witlofzaak en de inwerkingtreding van de Omnibusverordening. In haar verslag onderkent de

25. Zie in dit kader ook overweging 9 van het voorstel van de Europese Commissie voor een verordening van de Raad betreffende de producentengroeperingen en unies van producentengroeperingen in de landbouw, *PbEEG* 1967 nr. 51 p. 757.

26. De verkoopplicht werd geïntroduceerd door Vo 159/66. Zie voor de redengeving met name overweging 2 en 3. De verkoopplicht kan mijns inziens niet los worden gezien van de relatief geringe organisatiegraad van landbouwers in de EEG ten tijde van de introductie. Zie hierover: 'Les organismes groupant les producteurs pour la vente de fruits et légumes frais dans les Etats membres de la CEE', *Série agriculture* nr. 19 (1965).

27. Dat de verkoopplicht ook zo is bedoeld blijkt bijvoorbeeld uit de Newsletter on the Common Agricultural Policy, no 3 februari 1967, pag. 5.

28. Voor een beschrijving van de regie over de afzet zie: H.C.E.P.J. Janssen in 'Producentenorganisaties in de groenten- en fruitsector en het belang van regie over de afzet', *SEW* 2015 p. 76.

29. HvJ 14 november 2017 (APVE) zaak C-671/15, ECLI:EU:C:2017:860, r.o. 66.

30. Vo 2017/2393 *PbEU* 2017 L 350/15.

31. Dit was wel voorgesteld door het Europees Parlement. Zie: H.C.E.P.J. Janssen in 'De Franse witlofzaak en de nieuwe mededingingsregels in de landbouw', *TvAR* 2018 p. 65.

32. Zie: H.C.E.P.J. Janssen in 'De Franse witlofzaak en de nieuwe mededingingsregels in de landbouw', *TvAR* 2018 p. 66-67.

33. COM(2018) 706.

Commissie – eindelijk – de voorrang van het GLB. Indien voldaan is aan de voorwaarden genoemd in het Franse witlofarrest mogen PO's en UPO's de productie plannen, het aanbod van de leden bundelen en de producten verkopen. De door de Omnibusverordening geïntroduceerde 'afwijking' van het kartelverbod voor vergelijkbare activiteiten is daarmee dus eigenlijk een dode letter. Toch wordt de regeling door de Europese Commissie apart opgevoerd. Loslaten is ook een kunst. Vanwege de erkende voorrang van het GLB, lijkt de ruimte voor nationale mededingingsautoriteiten om in grijpen illusoir te zijn. Een hele geruststelling, want daarmee ligt alles keurig daar waar het thuis hoort, op het bordje van de Europese Commissie. Dit is waarschijnlijk muziek in de oren van Maria Litjens.

Dit brengt mij tot slot bij de aanbevelingen in het proefschrift. Voor een deel zijn de aanbevelingen inmiddels door de Omnibusverordening gerealiseerd. Zo bevat Verordening 1308/2013 nu een expliciete 'afwijking' van het kartelverbod voor de productieplanning, aanbodbundeling en verkoop van producten door PO's en UPO's. Verder zijn de regels over de onderhandelingen in de sectoren rundvlees, olijfolie en bepaalde akkerbouwgewassen geschrapt. De vergelijkbare regeling voor de sector melk- en zuivelproducten, die op onverklaarbare wijze is blijven bestaan, zou alsnog geschrapt moeten worden. Maria Litjens stelt voor de verkoopplicht in de sector groenten en fruit eveneens te schrappen. Zelf zou ik de bepaling laten staan en uitbreiden tot alle PO's en UPO's die aanbodbundeling als doel hebben. Dit zou een codificatie zijn van de bestaande praktijk. Maria Litjens stelt ook voor om aan de erkenningscriteria toe te voegen dat een PO de mededinging niet mag uitsluiten. Dit lijkt mij niet zo'n goed idee. Een dergelijk voorschrift doet mijns inziens afbreuk aan de voorrang van het GLB. Bovendien creëert het nieuwe onduidelijkheid. Blijft over het 'leitmotiv' van het proefschrift: de thans in art. 206 Verordening 1308/2013 voorkomende zinsnede '[t]enzij in deze verordening anders is bepaald'. Aanpassing ligt inderdaad voor de hand. Het zou voor de praktijk verhelderend zijn als duidelijk wordt gemaakt dat de gewraakte zinsnede de voorrang van het GLB onverlet laat.